

Klippestorpsgården

Servering av mat, kaffe etc.

- Lokaler för sällskap -

Öppet: alla dagar 9—22
(lördagar 9—20)

FINSPÅNG

Vårdshuset

Restaurang

- Lokaler för sällskap -

Öppet: vard. 8—18
lörd. 10—15
sönd. 11—15

FINSPÅNGS BIBLIOTEK

Huvudbiblioteket: Kalkugnsvägen 11, tel. vx 132 40

Öppettider: Vard. 10—20, lörd. 10—14

Juni—aug. vard. 10—19, lörd. stängt.

Utlåning, artotek, barn- och ungdomsverksamhet, utställningar,
föreläsningar och musikprogram

Filialer på bl.a. Profilvägen 20 E, Gröna vägen 25,
i Hällestad, Igelfors, Lotorp och Rejmyre.

BTJ2000*

800 11 76 4135 6C

are upplysningar! — Välkomna!

FINSPÅNG - 1977

RISINGE BYGD

RISINGE HEMBYGDSFÖRENING
ÅRSSKRIFT 1977

Ncbg(p)

RISINGE HEMBYGDSFÖRENING

Styrelse 1977:

Ordförande: Carl Thelander

Vice ordförande
och stugfogde: Lennart Persson

Sekreterare: Bo Carsbrant

Kassör: Ingegerd Folkestad

Intendent och stugfogde: Bo Lönnberg

Ordf. valberedningen: Åke Yderfors

Övrig ledamot: Gudrun Kolsberg

Studieledare: Gudrun Kolsberg

Studieledare: Ingemar Berglund

Repr. Auroraringen: Arne Engberg

Årsskriftens redaktionsgrupp:

Bo Carsbrant
Gudrun Kolsberg

Medlemsavgiften 1977 är 15:— kronor.

Risinge Hembygdsgård kan besökas på följande tider:

Från den 1 april till den 31 augusti dagligen mellan kl. 12.00—18.00.

På övriga tider efter kontakt med vaktmästaren, Svea Johansson, tel. 210 04
eller intendenten Bo Lönnberg, tel. 133 13.

Omslagsbilden: Folkdanslaget Auroraringens grundare.
Se artikeln "Auroraringen 30 år".

Förord

Risingebygd utkommer i år med sitt tredje nummer. Liksom i följt blandar vi nyskrivna artiklar med klipp ur våra egna omfattande och outnyttjade textsamlingar. Innehållsligt spänner artiklarna från tro till vetande, från folketro till vetenskap. Eftersom redaktionsgruppens ambition inte bara är att leta fram artiklar med ett intresseväckande innehåll från tider som flytt, utan även att försöka reda ut problem och föreställningar i traktens historia så blir artiklarna av det mest skiftande slag. Vi hoppas att denna redaktionella hållning mera stimulerar än avskräcker våra läsare. Tyvärr är vi i redaktionskommittén vare sig allvetande eller allvisa, varför vi alltid är tacksamma för förslag och synpunkter på årskriftens innehåll. Välkomna med idéer!

Föreningen seglar för närvarande i medvind, vilket bland annat syns i medlemsmatrikeln. Hjälp oss gärna att värva medlemmar och om årskriften kan vara ett övertalningsargument så finns det fortfarande nummer till salu från 1975 (enstaka exemplar) och 1976. Kontakta föreningens sekreterare om du är intresserad!

Till sist tackar vi de nya bidragsgivarna, som bistått oss i finansieringen av årets skrift och uttrycker även en mild förhoppning om att denna skara till nästa år måtte mångdubblas.

FINSPÅNG och RISINGE

— En översikt över framställda tolkningsförslag

Namnet *Finspång* bars under medeltiden av gårdar vid Finspångsån. Källorna omtalar tidigt Västra och Östra Finspång. En skattelängd från 1535 (Gärder och hjälper, RA) redovisar fem bönder i Finspång, och 1543 fanns där likaledes fem hemman med olika ägare.¹ År 1558 hade orten två kvarnar.² Redan i samma århundrade inleddes den bruksrörelse som sedermera skulle göra Finspång riksbekant.

Det i 1573 års bergslagsräkenskaper omtalade fögderiet Finspång län, som inneslöt även en del av Närke, gav på 1600-talet sitt namn åt ett nybildat härad. Risinge socken och därmed även Finspång tillhörde tidigare Bråbo härad,³ och i brev utfärdade från Bråbo häradsting påträffar man också fornsvenska belägg för namnet *Finspång(a)*. Ett dokument med ursprungsåret 1360 tillkännager, att kyrkoherden i Risinge förvärvat en kvarn i Finspång (*j finspaangum*) mot vederlag på annat håll.⁴ Från 1390 föreligger två olika originaldiplom med vittnesbörd om Finspång (18/6 Slättemo och 23/7 Slättemo, pergamentsbrev i RA). Det äldsta bekräftar att Nils i Viggestorp till Vibjörn i Torstorp överlätit *halfi annat spanz affgeld j østro finspangom for fæm march pæninger*. Det andra låter oss veta att Botvid i Finspång (*i finspangom*) varit fastevittne på Bråbo ting. Tjugo år senare möter man namnformen (*j) westra finspanghom*.

Finspång(a) har äldst varit benämningen på en eller flera spånger över vattendraget mellan Bönnern och Skutbosjön. Ingenting hindrar att detta viktiga broställe leder sin historia långt nedifrån förhistorisk tid. Då namnet först framträder i källorna har det flertalsform. Ordet *finspangom* är dativ pluralis av fornsvenskans *Finspanga*; man kan jämföra uttrycket *i handom* "i händerna". Det är emellertid omöjligt att avgöra, om namnet haft flertalsform redan i begynnelsen. Ett ursprungligt **Finspang* kan av flera tänkbara skäl ha omvandlats till *Finspanga* långt efter ortnamnets tillkomst.

¹ J. A. Almquist, Frälsegodsen i Sverige under storhetstiden, 3 (1946—47), s. 726. Om Finspångs utveckling se bl.a. detta arbete, s. 726 ff., och A. Ridderstad, Historiskt, geografiskt och statistiskt lexikon öfver Östergötland, 1 (1875—77), s. 116 ff.

² J. A. Almquist, Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523—1630 med särskild hänsyn till den kamerala indelningen, 3 (1917), s. 224.

³ Se J. Sahlgren i Sveriges Bebyggelse, Landsbygden, Östergötlands län, 9 (1952), s. 60; J. E. Almquist, Lagsagor och dömsagor i Sverige, 1 (1954), s. 302 i.; Th. Andersson, Svenska häradsnamn (1965), s. 338.

⁴ De äldsta här redovisade beläggen för *Finspång* och *Risinge* hör hemma i brev av 1357 25/3 utan dateringsort (*ecclesie Risinge*, 2 ggr), 1358 5/10 Risinge kyrka (*Ecclesie et sacerdoti Jn Risinge, Ecclesiam . . . risinge*) och 1360 25/7 Bråbo häradsting (*j finspaangum*). De tre diplomerna har av mig lästs i fotostatkopier i samlingarna till ordboken Sveriges medeltida personnamn (Uppsala). Originalen förvaras i Vadstena landsarkiv (Risinge kyrkoarkiv). Övriga fornsvenska belägg har hämtats ur Ortnamnsarkivets register (med hänvisningar till i detta fall huvudsakligen Riksarkivets pergamentsbrev och Svenskt diplomatarium). Framställningen i sin helhet bygger främst på material i detta arkiv. Upplösta förkortningar har inte särskilt markerats i denna uppsats.

Det östgötska namnet har lockat till flera tolkningsförsök. Ingen torde vilja bestrida att senare leden innehåller fornsvenskans *spang* "smal bro, spång, gångbro". Förledens innebörd är dock inte lika självklar.

I arbetet Svenska personnamn från medeltiden (1892—1934) av Magnus Lundgren, Erik Brate och Erik Henrik Lind identifieras bestämningsleden i *Finspång* med mansnamnet *Finn* (SL, 10:6, s. 53). Den berömde Uppsalaforskaren Adolf Noreen gav vid sekelskiftet uttryck åt samma mening.⁵ Långt senare har även Bertil Ejder uppfattat förleden som genitiv av personnamnet *Finn* (Svensk uppslagsbok, 2 uppl., 9, sp. 757 f.).

De medeltida beläggen *Fin-* kan i enlighet med fornsvensk ortografi motsvara såväl *Fin-* som *Finn-* i det talade språket. Att namnet trots det gängse uttalet i våra dagar skrivs *Finspång* är följden av en lång skriftspråkstradition. Det är inte sannolikt att förre leden innehåller adjektivet *fin*, ett inlånat ord som ytterst är besläktat med latinets *finis* "slut"; dess egentliga innebörd är enligt Elof Hellquist "fulländad, fullkomlig" el. likn.⁶

Namnet *Finspång* har behandlats av Jöran Sahlgren i Sveriges Bebyggelse, Landsbygden, Östergötlands län (del 9, s. 61). Han pekar på tre olika möjligheter att förstå bestämningsleden och erinrar först om det redan tidigare föreslagna mansnamnet. *Fin-* kan efter hans mening även återgå på ett gammalt **fenthn-* "stig", besläktat med bl.a. det fornpreussiska ordet *pintis* "väg". Det fornpreussiska språket talades en gång av ett baltiskt folk i det ursprungliga Preussen vid Östersjöns sydöstra kust. Sahlgren håller emellertid för mera troligt, att än vid Finspång fordom kallats **Finna* och givit upphov till spångens namn. Ordstammen *Finn-* är känd från norska älvsnamn.

För att erhålla vederhäftiga ortnamnstolkningar måste man ta hänsyn till vissa grundläggande regler. Den filologiska vetenskapen har genom ett långvarigt och mödosamt arbete kunnat fastställa, att språket sedan äldsta tid utvecklats i bestämda banor. De ofta mycket konsekvent verkande utvecklingstendenserna, som gäller även ortnamnen, har beskrivits i ett stort antal s.k. ljudlagar. En namntydning är i princip inte rimlig, om den står i uppenbar strid med spåkhistoriens regler.

Våra ortnamn är ett historiskt källmaterial av största betydelse. De berättar om människor, djur, växter och händelser i gammal tid och bevarar ofta forntida och medeltida ord, inte minst personnamn, som för länge sedan kommit ur bruk. Namnet *Finspång* är sålunda det äldsta kvarlevande vittnesbördet om brostället mellan Bönnern och Skutbosjön. Forskarnas arbete försvåras givetvis i hög grad av att så många ortnamn består av ovanliga eller försvunna ord.

⁵ A. Noreen, Spridda studier, 2 (1903), s. 149.

⁶ Se E. Hellquist, Svensk etymologisk ordbok (3 uppl., 1948), s. 210.

Vid bestämningen av det språkliga innehållet i ett svenskt namn bör man inte gå över ån efter vatten. Om två formellt och sakligt likvärdiga ord kan komma i fråga och det ena är känt från Sverige, det andra från England eller Tyskland, bör man föredra det inhemska alternativet. Under tydandet av urgamla och dunkla ortnamn måste man dock många gånger söka språkliga anknytningar i det övriga Norden, på de brittiska öarna och kontinenten och i vissa komplicerade fall även vända sig till icke germanska språk, t.ex. baltiska, keltiska och slaviska, för att finna jämförelsematerial.

Av största vikt är ofta att känna till de äldsta skriftformerna, särskilt för forntida och medeltida namn. Också *Finspång* visar detta, i det att dess nutida form är en annan än 1360-talets. Efterleden har dels förkortats, dels påverkats av den fornsvenska ljudövergången från *a* till *å* framför konsonantförbindelsen *ng*. Man kan här peka på motsättningen mellan svenskans *lång*, *gång* och orden *lang*, *Gang* i tyskan; sistnämnda språk står i detta fall närmare urgermanskan. By- och sockennamnet *Styrestad* på Vikbolandet belyser mera drastiskt hur ett ortnamn kan omvandlas; det skrevs (*in*) *stydhistatburn* år 1347 (SD 5, s. 657). Ortnamnsarkivet i Uppsala har genom excerpering ur tryckt och otryckt material (pergamentsbrev, jordeböcker, domböcker m.m.) sammanställt ett mycket omfattande kartotek över fornsvenska namnbelägg, det så kallade medeltidsregistret, som är av grundläggande betydelse för forskningen.

Även det genuina folkmålsuttalet av ett ortnamn kan vara till hjälp vid tolkningsarbetet. Inbyggarna i en trakt har många gånger bevarat uttal av namnen som säger mera om dessas ursprung än sentida skriftspråksformer. Kännedom om språklagar, äldre beläggformer och dialektuttal måste slutligen i talrika fall förenas med ett studium av terrängförhållanden och andra sakliga omständigheter.

Förleden i *Finspång* kan enligt ett på senare år framställt förslag vara en gammal beteckning för vårdkasar. Namnets innebörd skulle således vara "spången (spångerna) vid vårdkasen (vårdkasberget)".⁷ Om denna härledning gäller liksom om Sahlgrens alternativa med utgångspunkten i ett urgermanskt **fenthn-*"stig" att den är teoretiskt tänkbar men ingalunda ligger nära till hands. Ordstammen *fin(n)-* är i betydelsen "vårdkase", "vårdkasberg" eller "stig" inte känd från vare sig fornsvenskan, forndanskan eller fornvästnordiskan. Det ter sig därför naturligt att söka förklaringen till *Fin-* i *Finspång* på annat håll.

Jöran Sahlgren har framhållit att bronamnet *Finspång* kan innehålla ett nu försvunnet **Finna*, som använts om vattendraget mellan Bönnern och Skutbosjön. Denna möjlighet förtjänar att övervägas, eftersom ordstammen *Finn-* uppträder i nordiska sjö- och älvnamn och flera välbekanta bronamn är bildade till ånamm; bland de senare märks *Nossebro* och *Tibro*, som äldst avsett broar över åarna Nossan och Tidån i Västergötland.⁸ Mot den anförda tolkningen talar emellertid

⁷ Se M. Areskoug, Nordens Finn-namn (1969), s. 104 f., 155 ff., samt den 1972 utgivna upplagan av detta arbete, s. 37 f., 78, 154 ff.

⁸ Om *Nossebro* se B. Ejder i Svensk uppslagsbok (2 uppl.), 21, sp. 502, och om *Tibro* I. Lundahl, Ortnamnen i Skaraborgs län (i serien Sveriges ortnamn), 7, s. 68.

att **Finna* inte är belagt som namn på Finspångsån. Skriftformerna från 1360 och 1390 gynnar inte heller detta förslag; man skulle med en sådan förled snarast vänta sig ett **Finnospanga* i de äldsta källorna. Från rent formell synpunkt ligger det närmare till hands att räkna med ett nu försvunnet sjönamn, **Finn* (**Finder*), eller — såsom föreslagits — ett forsnamn av samma utseende.⁹

Elementet *Finn-* påträffas i ett stort antal svenska ortnamn och har behandlats i åtskilliga sammanhang. Det har uppenbarligen inte samma ursprung i samtliga berörda namn. Ett ord som självfallet ofta kommer i fråga är det folkslagsbetecknande *finne*.

Talrika ortnamn, bland dem sockennamnen *Finnerödja* i Västergötland och *Finn-skoga* i Värmland, vittnar om finnaras närvaro och verksamhet. Folktraditionen har tillskrivit också namnet *Finspång* en sådan bakgrund. Ortnamn anses kunna innehålla folkslagsnamn i s.k. stamform.⁹ I ett fall som *Finspång* väntar man sig emellertid i första hand den fornsvenska förledsformen *Finna-*, väl styrkt från andra namn på *Finn-*, om bro- och bynamnet innehåller ordet *finne* eller det därmed liktydiga, äldre *finn*. Från saklig synpunkt är innebörden "finnarnas spång" knappast lättare att motivera än "Finns spång" eller "spången över ån Finna".

Folkslagsnamnet *finn* är i olika latinska plurala kasusformer belagt redan hos den romerske historieskrivaren Tacitus (98 e. Kr.). Ordet *finn(e)* har ansetts höra samman med verbet *finna* (eng. *find*, ty. *finden*) i en äldre betydelse "gå till, gå att söka"; besläktat härmed är bl.a. fornhögtyskans *fendo* "fotgångare". Man har tillskrivit *finn(e)* den ursprungliga innebörden "vandrare, nomad" eller "(spår)jägare, (päl)jägare". Ordet har av gammalt brukats om både samer och finnar. I *Finnveden*, det urgamla namnet på ett av de länder som senare kom att bilda Småland, ingår enligt Otto von Friesen *finn(e)* i bemärkelsen "(päl)jägare".¹⁰

Substantivet *finn* kom tidigt att användas även som personnamn. Urbetydelsen av *Finn* är med von Friesens tolkning "(päl)jägare". Andra har emellertid uppfattat detta personnamn som identiskt med folkslagsbeteckningen. I det senare fallet har man en parallell i mansnamnet *Dan*, som är liktydigt med ordet *dan* "dansk".¹¹ Personnamnet *Finn* är väl känt från Danmark, Island, Norge och Sverige och även från vikingatidens England. En av hjältarna i det fornengelska Beowulfkvädet bär detta namn. Som det äldsta nordiska belägget för person-

⁹ Se t.ex. V. Christensen—J. Kousgård Sørensen, Stednavneforskning, 1 (1972), s. 181.

¹⁰ Om ordet *finn(e)* och ortnamn på *Finn-* se bl.a. A. Noreen, Spridda studier, 2 (2 uppl., 1911), s. 151 ff.; H. Lindroth i Namn och bygd, 5 (1917), s. 41 ff.; O. von Friesen i Meddelanden från Norra Smålands forminnesförening, 8 (1926), s. 5 ff. (med hänv. till bl.a. ett viktigt bidrag av O. F. Hultman); E. Hellquist, a.a., s. 211; E. Itkonen, K. Hald och A. Granlund i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, 4 (1959), sp. 276 ff., 278 f., 280; G. Pellijeff i B. G. Gauffin, Vad betyder. Etymologisk ordbok över främmande ortnamn (1966), s. 42; J. Svennung, Skandinavien bei Plinius und Ptolemaios (1974), s. 133 ff.

¹¹ Se R. Otterbjörk, Svenska förnamn (1964), s. 82.

namnsstammen *Finn*- räknas kvinnonamnet *fino* på Bergastenen i Trosa socken; von Friesen har (a.a., s. 13) daterat den sörmländska runinskriften till 400- eller 500-talet e. Kr. *Finna* är senare betygat som kvinnonamn i Västnorden. Också mansnamnet *Finn* är belagt på en sörmländsk runsten. Under fornsvensk tid uppträder både *Finn* och *Finne* som personnamn.¹²

Ortnamnet *Fin(n)sta*, som förekommer på åtskilliga håll i Sverige, har betraktats som en sammansättning med personnamnet *Finn*. Den mest bekanta namnbäraren är väl *Finsta* i Skederids socken, Upplandslagmannen Birger Perssons sätesgård och den heliga Birgittas födelseort. Närmare *Finspång* påträffas *Finnstad* i Norrköping. Andra namn för vilka man räknat med bestämningsleden *Finn* är *Finnsbo* i Lane-Ryrs socken utanför Uddevalla och *Finnsbo* i den halländska socknen Östra Karup.¹³

Namn på broar kan innehålla personnamn.¹⁴ Söderwalls ordbok över fornsvenskan, medeltidens språk i vårt land, anför namnformerna *stenolfs bro* och *stenolfs spanga*, som hämtats ur ett brev från 1307. I Östergötland uppträder *Kolsbro* (*a ponte dicto kulsbro* 1208) som benämning på en passage över Mjölneån mellan Tåkern och Vättern; den berättas vara byggd av Linköpingsbiskopen Kol på 1100-talet.¹⁵ Vid Knutsbro i Herrberga socken, Vifolka härad, fanns kvarnar redan år 1301 (*molendina mea in knutsbro*). Gårdsnammnet *Narebro* (*torrentem meum in narubro* 1369) i Skönberga socken har tolkats som en sammansättning med mansnamnet *Narve*. Också i *Kullersbro* (*kulles broo* 1382), numera brukat om en by i Björkebergs socken, har man räknat med ett personnamn.¹⁶ Till de mest bekanta namnen på *-bro* utanför Östergötland hör *Östensbro*; det används i den medeltida Upplandslagen om en plats, där konungen under sin eriksgata på väg österut mötte de utsända upplänningarna. Förra leden har sammanställts med mansnamnet *Östen*.¹⁷ Ett flerstädes omtalat bronamn med belägg från fornsvensk tid är också *Falebro* i Danmarks socken utanför Uppsala; det har ansetts kunna innehålla det från Uppland väl betygade personnamnet *Fale*.¹⁸

Mycket talar onekligen för att *Finspång* erinrar om en man med namnet *Finn*. Om sambandet mellan bron och den åsyftade personen kan man endast framställa gissningar. Det ligger väl närmast till hands att tro, att denne Finn byggt eller låtit bygga spången över ån. Brobyggaren kan ha varit *finne*; ordet *finn*

¹² Om personnamnet *Finn* (*Finne*, *Finna*) se bl.a. M. Lundgren—E. Brate—E. H. Lind, a.s.; A. Noreen, *Spridda studier*, 2 (1911), s. 153; O. von Friesen, a.a., s. 12 ff.; ds, *Rö-stenen i Bohuslän* (1924), s. 86 f.; J. Sahlgren i *Saga och sed*, 1941, s. 115 ff.; R. Otterbjörk, a.a., s. 88.

¹³ Se M. Lundgren—E. Brate—E. H. Lind, a.s.; vidare L. Moberg i *Norrköpings historia*, 1:2 (1965), s. 23 (*Finnsstad*); C. S. Lindstam, *Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län*, 12:1 (1966), s. 86 f. (*Finnsbo*); Sveriges ortnamn, *Ortnamnen i Hallands län*, 1 (1948), s. 19 (*Finnsbo*).

¹⁴ Om personnamn i bronamn se J. Sahlgren i *Namn och bygd*, 27 (1939), s. 149 f.

¹⁵ C. G. Styffe, *Skandinavien under unionstiden* (3 uppl., 1911), s. 247; E. Brate, *Östergötlands runinskrifter* (1911—18), s. 153.

¹⁶ M. Lundgren—E. Brate—E. H. Lind, a.a., s. 151 (*Knutsbro*), 180 (*Narebro*) och 156 (*Kullersbro*); om *Kullersbro* se även L. Moberg, a.a., s. 17.

¹⁷ Se O. Lundberg i *Svenska turistföreningens årsskrift*, 1918, s. 45 ff.; J. Sahlgren i *Namn och bygd*, 27 (1939), s. 150.

¹⁸ L. Moberg i *Personnamnsstudier 1964 tillägnade minnet av Ivar Modéer* (1965), s. 91 ff.

(*Finn*) har i så fall snarast fungerat som tillnamn. Eftersom *Finn* är väl styrkt som förnamn, kan man emellertid inte av ortnamnet *Finspång* dra några slutsatser om mannens härstamning.

I enlighet med syftet för min framställning har jag återgivit och i viss mån kommenterat enbart sådana tolkningar av *Finspång* som jag påträffat i litteraturen. Språkligt enklast av de föreslagna alternativen är "Finns spång"; det bereder inte heller några problem av saklig art. Man har dock anledning att uppträda med försiktighet i denna namnfråga. De nordiska ortnamnen på *Finn*-är i många fall flertydiga eller etymologiskt dunkla. Vissa av dem har förklarats med andra utgångspunkter än de som anförts i samband med *Finspång*. Det sista ordet om detta namn är troligen inte sagt. Ingenting tyder dock på att man kommer att kunna lämna mansnamnet *Finn* utanför den fortsatta etymologiska diskussionen om *Finspång*.

Risinge

Namnet *Risinge* hade under medeltiden samma form som nu. I ett brev från 1357 omtalas kyrkan i Risinge, året därefter kyrkan och prästen *Jn Risinge*.⁴

I sin 1760 utgivna beskrivning över Östergötland skriver den topografiske författaren Carl Fredric Broocman på följande sätt om sockennamnet *Risinge*: "Här äro ock än fler wedermälen, som bestyrka, at Jättar, Resar eller Risar långt tillbaka bodt här, och lämnat namnet efter sig; ty när man anser Soknens eller Kyrkons namn, så finner man, at hon har thet af *Resar* eller *Risar*, och thet gamla ordet *Inge*, som betydtt upodlade och uprögde marker, och wil så mycket säga, som Risarnas uprögde mark; widare kallas ett Berg på Ösby Gärde *Risberget*; en Udde uti Glan *Risenäs*, och en Källa på Lundby Gärde *Jättekällan*." ¹⁹

Att försöka vederlägga Broocmans tolkning ter sig givetvis som en överlopps-gärning i våra dagar. Det fornsvenska ordet *rise* "jätte" använt som personnamn kan emellertid sägas vara utgångspunkten för den tolkning Elof Hellquist gav *Risinge* vid 1900-talets början. Han framhåller i sin avhandling om *inge*-namn, att sockennamnet kan innehålla ett s.k. patronymikon, **Risinger* eller **Risunger*, ett släktnamn bildat till stammen i personnamnet *Rise*. Vårt *Risinge* skulle då betyda ungefär "den boplat där Risingarna, Rises ättlingar, bor" eller kanske "den boplat där Rise och hans folk bor". När samma ortnamn avser vissa andra, mindre bebyggelser kan det dock enligt Hellquist i stället vara bildat till ordet *ris*.²⁰

¹⁹ C.F. Broocman, *Beskrifning Öfwer the i Oster-Götland Befintelige Städer, Slott, Sokne-Kyrkor, Soknar, Säterier, Öfwer-Officers-Boställen, Jernbruk och Prestegårdar*, med mera (Norrköping 1760), s. 443. Om Risinge socken se även A. Ridderstad, a.a., 2 (1877), s. 137 ff.

²⁰ E. Hellquist, *Om de svenska ortnamnen på -inge, -unge och -unga* (1904), s. 111 f., 206 ff.; jfr ds i ANF, 26 (1910), s. 362 f.

Jättekällan? (Foto: Stig Karlsson.)

Namnen på *-inge* tillhör de klassiska problemen inom svensk ortnamnsforskning. Deras ursprung ligger i den äldre järnåldern; namn på *-inge* och *-unge* (*-inga*, *-unga*) har i många fall blivit sockennamn.²¹

Den numera gängse uppfattningen om vårt lands *inge*-namn bygger framför allt på Carl Ivar Ståhles stora arbete från 1940-talet över denna namntyp. Ståhle hävdar i sin avhandling med stor framgång, att svenska *inge*-namn ej som tidigare antagits i regel innehåller till personnamn bildade ord av typen *Risingar* "Rises ättlingar, Rises folk". Merendels ligger i stället ord med syftning på terrängförhållanden som yttersta grund för *Huddinge*, *Kvillinge*, *Svärtinge* och liknande namn. *Kvillinge* i Bråbo härad betyder sålunda "kvillbornas boplat", "deras bebyggelse som bor vid kvillen (åsammanflödet) eller vid en plats med namnet *Kvill(-)*".²² Det berömda *Skänninge* har innebörden "skeningarnas, Skenaåbornas bebyggelse"; till ortnamnet *Skena(ån)* har man under forntiden bildat en inbyggarbeteckning, som senare givit upphov åt det nya ortnamnet *Skänninge*.²³

Även namnet *Risinge* i Finspånge läns härad torde ytterst vara bildat till ett terrängbetecknande ord, nämligen *ris*, som i gammal tid hade innebörden "små-

skog". Söderwalls medeltidsordbok anger för fornsvenskans *ris* både bemärkelsen "småskog, lund" (*i skogh ok riiss*) och den för oss mera välbekanta "ris, kvistar, avhuggna grenar eller buskar". Vid tolkningen av sockennamnet bör man således utgå från en stam *Rising-* som bildats med den vanliga avledningsändelsen *-ing* till fornspråkets *ris* "ris; småskog".

Ståhle framhåller i sin avhandling (s. 455), att *Risinge* är det oftast förekommande av Sveriges *inge*-namn. Det uppträder bl.a. som gård- eller bynamn i Upplandssocknarna Hökhuvud och Knutby, i Mörbylånga på Öland och i socknarna Hemmesjö och Kristdala i Småland. Flera mindre sörmländska bebyggelser bär detta namn, bland dem *Risinge* i Julita. Hellquist anmärker avslutningsvis i sin framställning om det svenska *Risinge* att "det relativt väl ofta uppträder, för att man öfverallt skall våga antaga ursprung från ett släktnamn".

Risinge i Finspånge läns härad har med Ståhles tolkning innebörden "den bebyggelse där risingarna bor, risingarnas boplat". Inbyggarnamnet **risingar* betyder ungefär "folket vid eller i småskogen" eller "folket som bor vid Ris (eller vid en plats med namn på *Ris-*)". Denna tydning har senare biträttats av Jöran Sahlgren. Man kan i sammanhanget peka på det sörmländska by- och sockennamnet *Hyltinge* "hyltingarnas eller hultbornas bebyggelse", som genom förmedling av ett inbyggarnamn återgår på *hult* "skog" eller ett därtill bildat ord.²⁴

Den äldre av de två sockenkyrkorna i *Risinge* ligger på kyrkoherdeboställets gamla ägor. Prästgården bär samma namn som socknen. Vårt lands socknar har mycket ofta lånat sina namn från de gårdar eller byar, där de första kristna kyrkorna uppfördes under medeltiden.²⁵ Det är inte osannolikt att den plats där östgöta socknen uppförde sin prästgård kallades *Risinge* redan under hednatiden; efter den kristna kyrkans tillkomst övergick då dess namn på socknen.²⁶

Risinge prästgård gränsar mot byn Össby (1363). Broocmans uppgift om ett berg "på Ösby Gärde" kallat *Risberget* får härigenom betydande intresse. Det är lockande att sammanställa bergets benämning med det inbyggarnamn som anses föreligga i *Risinge*. I Lantmäteriverkets arkiv (Gävle) har jag påträffat handlingar, som ger upplysningar om ägonamn på Össby mark. År 1762 uppträder namnformerna *Risbergskärr* och *Risbergs kärrshörne* (D 84—99:1). I en lagaskifteshandling från 1863—65 finner man flera belägg för *Risbergså kern*, benämningen på ägomark vid själva byn (D 84—99:4). *Risbergskärr* och *Risbergså kern* kan båda innehålla familjenamnet *Risberg* och erinrar i så fall snarast om en innehavare eller brukare i äldre tid. Det är dock mera sannolikt att de två längre namnen är bildade till det hos Broocman anförda *Risberget* (1760).

²¹ Om *inge*-namn se Hellquists arbete från 1904; ds i ANF, 26 (1910), s. 361 ff.; C. I. Ståhle, Studier över de svenska ortnamnen på *-inge* (1946); B. Pamp, Ortnamnen i Sverige (4 uppl., 1974), s. 36 f.; H. Ståhl, Ortnamn och ortnamnsforskning (2 uppl., 1976), s. 61 ff.

²² C. I. Ståhle, a.a., s. 513; H. Ståhl, Kvill och tyll (1950), s. 17 f.

²³ Om namnet *Skänninge* se E. Wessén i Skänninge stads historia (1929), s. 33; ds i Östergötland, utg. av Östgöta nation (Hembygdsböckerna, 1937), s. 270 f.; L. Hellberg i Svenska studier från runt till nutid tillägnade Carl Ivar Ståhle (1973), s. 37 ff.

²⁴ E. Hellquist i ANF, 26 (1910), s. 362; C. I. Ståhle, a.a., s. 508.

²⁵ Se E. Wessén i Linköpings stift i ord och bild (1949), s. 592.

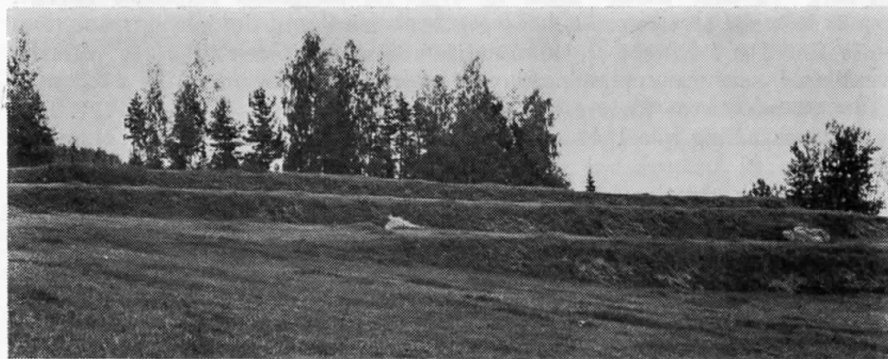
²⁶ Om *Risinge* se C. I. Ståhle, a.a., s. 456 f.; J. Sahlgren i Sveriges Bebyggelse, Landsbygden, Östergötlands län, 9, s. 63; E. Wessén, Svensk språkhistoria, 2 (4 uppl., 1965), s. 63 f.

Detta namn har av allt att döma avsett berget omedelbart norr om Össby gamla bybopplats. Strax norr om denna höjd sammanstrålar gränserna för prästgården, Lundby och Össby. Man måste åtminstone tills vidare hålla möjligheten öppen att ordet **risingar* betyder "de som bor vid Risberget".

Össby ligger öster om Lundby. I den geometriska jordeboken 1650, där prästgården, Lundby och Össby redovisas på en gemensam karta (LMV D 1:416—17), har de tre ställena samma läge i förhållande till varandra som nu. Måhända har de ursprungligen ingått i en större, tidigt uppdelad bebyggelse, vars inbyggare kallats **risingar* med syftning på Risberget. Förhållandet mellan bergnamnet och elementet *Ris-* i sockennamnet — om ett samband överhuvudtaget föreligger — kan emellertid förklaras också på andra sätt; ett nu försvunnet **Ris* "småskogen" med syftning på ett terrängområde eller en bebyggelse kan sålunda ligga till grund för både *Risinge* och *Risberget*.

Fornlämningarna vid prästgården, Lundby och Össby inventerades 1948 av Hans Söderberg för Riksantikvarieämbetets räkning. Genom vänligt tillmötesgående av antikvarie Jan Paul Strid har jag i augusti 1977 kunnat ta del av undersökningens resultat. På prästgårdens mark påträffades inga forntida gravlämningar. Detsamma gäller Össby; vissa stenlämningar där, av traditionen utpekade som forntida gravar, är enligt Söderbergs bedömning snarast gamla odlings- eller röjningsrösen. Man har enligt Riksantikvarieämbetets granskare inget bärkraftigt stöd för tanken på ett forntida gravfält på denna plats.

På Lundby mark finns två från varandra skilda gravfält, ett sydligare ej långt från Dovern och ett nordligare, beläget invid den 1650 angivna bopplatsen för byn. Det södra består av sex högar, det norra av endast två. Enligt antikvarie Gerhard Winberg finns emellertid ingenting som hindrar antagandet att de två nordligare gravarna, som är belägna omedelbart intill ett uthus, är resterna av ett större gravfält.

Terrassanläggningarna i Lundbytrakten. (Foto: Stig Karlsson.)

Med tanke på fornlämningarnas läge och förleden *Öst-* i *Össby* ter det sig inte orimligt att anta, att Lundby och Össby är delar av en ursprunglig, större enhet. Den gamla bebyggelsen i Lundby återfinns på äldre kartor inte långt från det berg som av allt att döma kallats *Risberget*. Namnet *Risinge* kan därför en gång ha avsett hela det område som nu upptas av prästgården, Lundby och Össby. Så länge gravfält är kända från endast Lundby, talar dock mycket för att *Risinge* som namn på en enskild bebyggelse är yngre än *Lundby*. Har kanske inbyggarbeteckningen **risingar* använts om folket i en av risig småskog kännetecknad, mera perifert belägen del av en större urbebyggelse med sitt ursprung vid Lundby?

Stähle framhåller som en alternativ möjlighet att *Risinge* ursprungligen varit bygdebetecknande — det har då avsett ett vidare område än prästgården kring den senare tillkomna kyrkan — och att socknens namn är äldre än prästgårdens. Han ger ingen närmare motivering för sitt förslag. *Risinge* kan emellertid med en sådan bakgrund betyda "risingarnas bygd", "bygden vid småskogen", "den på ris eller småskog rika bygden" eller "bygden vid (omkring, på) en plats kallad *Ris*, *Rising(er)*, *Risberget*, *Risnäs* el.likn."

I ett läge då inga forntida gravlämningar tillhörande prästbolet säkert kan påvisas har man grundad anledning att räkna med möjligheten av ett bygdenamn, särskilt som man knappast vågar anta att namnet *Risinge* vid medeltidens början använts om en enskild bebyggelse av större omfattning än prästgården.

Vid Risberget har av allt att döma ett bebyggelsecentrum funnits under mycket lång tid. Det är därför inte uteslutet att den närmast omgivande bygden kallats **Risinger*²⁷ med senare omvandling till *Risinge* eller att folket i Lundby och Össby, kanske också i trakten närmast däromkring, kallats **risingar* "folket vid Risberget". Ett sådant inbyggarnamn kan ha givit upphov till bygdenamnet *Risinge*. En annan möjlighet är att sockennamnet vid sin tillkomst innehållit genitiv pluralis av ett indirekt bygdebetecknande inbyggarnamn. Formen **Risinga sokn* "risingarnas socken" har då tidigt anslutits till liknande genitivkonstruktioner med singulara *inge*-namn i förleden, varefter ordet *Risinge* ensamt kommit att fungera som sockennamn. En sådan utveckling kan ha gynnats av att man i äldre tid vid sidan av namn på *-inge*, *-unge* använt därmed sammanhängande inbyggarnamn med den plurala genitivformen *-inga*, *-unga*; se härom Stähle, a.a., s. 150 ff.

Såframt prästgården, Lundby och Össby ursprungligen varit delar av en större enhet, vars tyngdpunkt även efter uppdelningen i Lundby och Össby legat vid Risberget, kan en av förklaringarna — självfallet mycket oviss — till sockennamnets uppkomst vara att kyrkan byggts på mark som tillhörde Lundby och Össby gemensamt. Om så varit fallet kan det från flera synpunkter ha tett sig lämpligt att låta en sammanfattande benämning på folket i Lundby och Össby eller en större omgivande bygd ingå i kyrkans och socknens namn. Samma sakliga bakgrund kan ha föranlett användningen av ett direkt bygdebetecknande namn som sockennamn.

²⁷ Jfr t.ex. L. Hellberg i *Namn och bygd*, 30 (1942), s. 96 (Byring).

Helt uteslutet är det inte att inbyggarnamnet **risingar* utgår från ett ortnamn bildat till ordet *rise* "jätte", t.ex. ett försvunnet **Risabærg* "jätteberget" eller **Risavidher* "jätteskogen". Ord med innebörden "jätte" påträffas i en mängd svenska ortnamn.²⁸ Med denna härledning väntar man dock snarast ett nutida **Resinge*. Anknypningen till *ris* är av flera skäl mycket mera sannolik; för denna talar redan det betydande antalet *Risinge* på andra håll i Sverige.

Det ovan sagda torde ha visat att namn på *-inge* kan erbjuda stora tolkningsproblem. En hittills endast antydd svårighet är att många namn som numera slutar på *-inge* ursprungligen haft en annan form. Man talar i litteraturen om äkta *inge*-namn och avser därmed sådana forntida bildningar på *-inge* (*-unge*, *-unga*) som innehåller inbyggarnamn av typen *risingar*, *skeningar*. De urgamla äkta *inge*-namnen har spelat en mycket framträdande roll i namnskicket; åtskilliga andra ortnamn har under tidernas lopp ändrat utseende och anslutit sig till *inge*-namnen. Bynamnet *Harlinge* i Bettna socken i Sörmland återgår t.ex. på ett fornsvenskt **Harlængia*, vars senare led innehåller ordet *länga*.²⁹

Avledningsändelsen *-ing* och dess sidoförändring *-ung* föreligger i ordbildningar från hela det germanska språkområdet. Det är lätt att finna svenska ord med detta bildningssätt: *geting*, *välling*, *älänning*, *äsping* för att nämna några. Namnskicket uppvisar många ord med ändelsen *-ing*; förutom de redan omtalade inbyggarnamnen på *-ing* kan anföras bergnamnet *Billingen* och sjönamnen *Närdingen* och *Vällingen*. Många mindre lokaler bär namn på *-ing(en)*; Ståhle påpekar att *Risingen* är ett vanligt åkernamn (s. 15). Han betraktar flera sörmländska bebyggelsebetecknande *Risinge* som ursprungliga naturnamn med formen **Risinger* (**Risingen*), alltså som oäkta *inge*-namn.

Man bör inte bortse från möjligheten att också det östgötska *Risinge* är ett oäkta *inge*-namn. Ett ursprungligt **Rising(er)* kan tidigt ha omvandlats till *Risinge* (jfr t.ex. Ståhle, a.a., s. 103 ff., 122 f., 209 ff.). En annan formell möjlighet är att det forntida inbyggarnamnet **risingar* inte har bildats till ordet *ris* utan i stället till ett substantiv **risinger* (**Risinger*) med innebörden "risig terräng; småskog" el. likn.³⁰

Namnets ålder, de medeltida skrivformerna och namnbärarnas status som socken och prästgård gör det vid jämförelse med andra *inge*-namn mest rimligt att uppfatta det östgötska *Risinge* som ett äkta *inge*-namn med sin utgångspunkt i inbyggarbeteckningen **risingar*. Man har dock anledning — som så ofta när det gäller *inge*-namn — att hålla olika tolkningsvägar öppna.

Ortnamnsarkivet i Uppsala äger omfattande samlingar rörande svenska ortnamn: namnformer från gammal tid, uppteckningar av dialekternas uttalsformer, hänvisningar till ortnamnslitteratur och mycket annat. En huvuduppgift för detta

²⁸ Se t.ex. Th. Andersson, a.a., s. 208 ff., i sht s. 213 ff.

²⁹ L. Hellberg i Ortnamnsarkivet i Uppsala årsskrift, 1955, s. 15 f., 20.

³⁰ Jfr Th. Andersson, a.a., s. 56, om *Närdinghundra härad*.

arkiv, som 1978 firar halvsekeljubileum som forskningsinstitut, är utgivande av *Sveriges ortnamn*.³¹ I denna stora serie behandlas vårt lands ortnamn län för län (med undantag av Skåne och Göteborgs och Bohus län, vilkas ortnamn undersöks av dialekt- och ortnamnsarkiven i Lund och Göteborg). Finspånge läns härads ortnamn kommer att redovisas i *Ortnamnen i Östergötlands län*; arbetet på detta verk pågår för närvarande med Hammarkinds härad som det första undersökningsområdet. Till grund för Sveriges ortnamn ligger Ortnamnsarkivets samlingar, som innehåller ett stort material också från Finspånge läns härad.

Svante Strandberg **

³¹ Vid undersökningen av ortnamn i Västerbottens och Norrbottens län samarbetar Ortnamnsarkivet med Dialekt- och ortnamnsarkivet i Umeå, som har huvudansvaret för dessa områden. Om Ortnamnsarkivets verksamhet se närmare i skriften *Dialekter och ortnamn, folkminnen och folkvisor*. En presentation av dialekt- och ortnamnsarkiven samt svenskt visarkiv: historia, verksamhet, mål (1976).

FORKORTNINGAR:

- a.a. = anført arbejde
- ANF = Arkiv för nordisk filologi
- ds = densamme
- f. (ff.) = och följande sida (och följande sidor)
- LMV = Lantmäteriverkets forskningsarkiv, Gävle
- RA = Riksarkivet, Stockholm
- SD = Svenskt diplomatarium
- SL = Svenska landsmål och svenskt folkliv (tidigare: Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folkliv)

Med asterisk markeras att en ordform konstruerats men ej hittills är belagd (ex.: **Finna*).

** Svante Strandberg är fil.lic. i nordiska språk och förste arkivarie vid Ortnamnsarkivet i Uppsala.

Auroraringen 30 år

Folkdansandet har gamla anor i Risingebygden och det har dansats åtskilligt innan den nuvarande organisationen bildades 1947.¹ Den 5 februari samlades ett 25-tal intresserade på Östermalmsklubben för att dryfta frågan om ett folkdanslags bildande i Finspång. Danslusten var tydligen stor för redan första kvällen förekom övning i folkdans. Instruktor var Karl Johansson och spelman var den i spelmanskretsar välkände Gustav Boström. Karl och hans hustru Elsa deltar fortfarande i samkväm och årsmöten.

När det gällde att ge folkdanslaget ett namn var det tre förslag som fick lika röstetal, varför lotten fastställde namnet Auroraringen.

Auroraringens historia är fylld av roliga händelser, utlandsturnéer och utbyte med andra lag. Allt finns prydligt nertecknat och bevarat i verksamhetsberättelser.

Under de år som gått har Auroraringen utvecklats och förändrats som så många andra lag. Under 50-talet var folkdansandet en ganska exklusiv verksamhet med ett fåtal verkliga entusiaster. I början av 60-talet blev antalet aktiva allt färre.

För Auroraringens del tillkom problemet med lokalfrågan eftersom Östermalmsklubben skulle rivas. Under dessa år var Arne Engberg både instruktör och ordförande i Auroraringen. Det var prövosamma år men från mitten av 60-talet har intresset vuxit sig allt starkare för folkdans, åtminstone att döma av den genomsnittliga närvaron vid träningskvällarna. 1964 var det 16, 1970 var det 34, 1975 var det 145 och 1976 var det 265, barn och ungdomar inräknade, som dansade varje vecka vid något av de olika träningspassen. Vad är det som hänt dessa år och som resulterat i en sådan markant större uppslutning i föreningen? Till stor del finns väl svaret att hämta i den allmänt positiva inställningen till folkmusik och folkdans.

En del aktiviteter har upprepats så regelbundet att det blivit en tradition. Sedan tio år tillbaka åker laget en söndag i början av augusti till Tivedens djupa skogar. Då träffas Karlsborgslaget och Auroraringen och dansar tillsammans på IM-gården. En annan tradition är fackeldansen på Löfstad slott.

Under åren har kontakter knutits med andra folkdanslag, folkdansare både in- och utanför Sverige. Redan 1948, d.v.s. ett år efter föreningens bildande, gjordes en resa till Danmark. 1967 drog Auroraringen till Finspångs vänort Yvoir i Belgien och Givet på andra sidan franska gränsen. På hemresan gick färden över

¹ Auroraringens grundare finns på omslagsbilden och de är från vänster till höger: Gustav Boström, Bertil Karlsson, Carl Johansson (instruktör), Harry Kurtmar, Yngve Axelsson (ordförande), Evert "Vika" Andersson, Tage Lindgren (kassör), Tage Hallwall, Karl-Erik Eriksson (v. ordförande), Harry Holmkvist, Karl-Gustav Karlsson, Mildred Kurtmar, Solveig Thorén, Elsa Johansson (sekreterare), Elvy Karlsson, Dorrit Eriksson, Ingrid Bengtsson, Iwvy Karlsson, Ann-Britt Eriksson och Ingvor Nestor (f. Eriksson) (v. sekreterare).

Biedenkopf i Västtyskland. 1970 deltog dansare från Auroraringen i den nordiska folkdansstämman i Stockholm. 1971 gick färden till Lilleström i Norge. 1972 deltog laget i bygdeungdomsstämman i Gävle. 1973 var det dags för Nordleik, den stora nordiska stämman i Helsingfors. På ditresan knöts kontakt med folkdanslaget i Ekenäs. 1974 deltog laget i stämman i Uddevalla och 1976 i Trondheim. 1976 deltog Auroraringen också i Skansens Östgötavecka med två uppvisningar. I år reste Auroraringen som Sveriges representant till en internationell folklore-festival i Consett utanför Newcastle, England. Lagets besök har återgäldats bl.a. av dansarna från Biedenkopf, Yvoir och Ekenäs.

Auroraringens ansikte utåt är uppvisningarna. Uppmärksamhet har det annorlunda "Dans på bron"-programmet väckt.

Auroraringen av idag — det är en stor liten förening. Tillräckligt liten för att ha kvar det trivsamma kamratskapet där alla känner alla, och där det dansas för att det är roligt.

Margareta Höglund och Bengt Haraldsson

Dansare ur Auroraringen vid en uppvisning i Vibjörnsparken sommaren 1977.

FINSPÅNGSRUMMET

I det s.k. Finspångsrummet i Finspångs bibliotek finns förutom böcker om Finspång i synnerhet och Östergötland i allmänhet även den s.k. Larsonska klipp-samlingen. Den består av cirka 170 klippböcker och pärmar med tidningsklipp rörande Finspång med omnejd samt en fotografisamling. Allt donerat av fram-lidne lagerchefen Eric Larson, som var en hängiven hembygdsforskare.

Här finns också en deposition från Risinge hembygdsförening med klippböcker och fotoalbum. Hembygdsföreningen har också i Finspångsrummet deponerat en del äldre böcker framför allt biblar och religiös litteratur från 1800-talet m.m. Kulturnämnden har låtit fotografera och inventera en del gamla hus inom Fin-spångs kommun. Denna fotosamling med tillhörande katalog är placerad här.

Också föremålen i Finspångsrummet är intressanta att titta på, t.ex. det väldiga fotografi som står ovanpå bokhyllan och som föreställer processionen och cere-monierna vid kejsar Karl V:s begravning. Den ursprungliga bilden är uppsatt på väv 12,5 m lång och 28 cm hög och den finns i en bok tillhörande det s.k. Finspångsbiblioteket, numera förvarat i Norrköpings stadsbibliotek. Boken i fråga är tryckt i Antwerpen 1559.

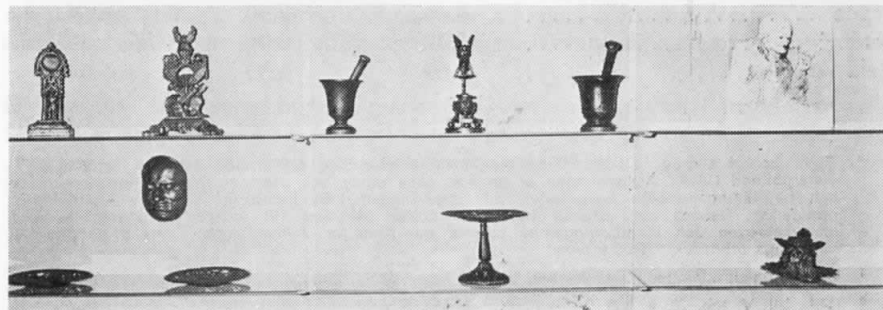
På väggarna hänger bl.a. akvareller med Finspångsmotiv och gjutjärnsföremålen på glashyllorna är tillverkade av Carl Joh. Fredrik Mertens. Den fina soffan är tillverkad på 1880-talet av fabrikör O. Anderson i Linköping.

Alla som har intresse av Finspångs historia eller av kulturhistoria i största all-mänhet kan ha utbyte av ett besök i Finspångsrummet. Eftersom bok- och klipp-samlingarna här är värdefulla är dörren till rummet låst, men om man anmäler sitt intresse i bibliotekets information och uppger sitt namn låses dörren till "skattkammaren" upp.

De samlingar som finns i Finspångsrummet får ej lånas hem utan måste studeras på platsen.

Välkommen att besöka bibliotekets Finspångsrum!

*Diverse material ur det omfattande bild- och textmaterialet.
(Samtliga foton på detta uppslag: Stig Karlsson)*

Östergötland som emigrationsområde*

Östergötland tillhör väl inte våra mest kända utvandringsbygder, men länet räknas likaväl till emigrationsområdet, som domineras av Småland, Älvsborgs län och Värmland. Från 1851 till 1890 var de relativa utvandringssiffrorna för Östergötland högre än rikets genomsnittstal.¹ Med tiden minskade utvandringen från länet, och för tiden 1891 till 1910 låg Östergötland under rikets genomsnittstal. I stort sett kan Östergötland sägas ha intagit en mellanställning vad gäller be-nägenheten att utvandra mellan Mälarskapsen i norr med låg utvandring och Småland i söder med hög utvandring.

Länets utvandringssiffror var mycket ojämna. Sålunda hade kustbygderna och östra delen av östgötaslätten ett fåtal utvandrare, medan den södra skogsbygden, som gränsar mot Småland, uppvisade höga utvandringstal.² Kraftig utvandring förekom också från länets västra häradar. Även norra bergs- och skogsbygden tillhörde de områden som bar upp emigrationen.

Emigrationen från Finspångs läns härad

Tab. 1: *Nettoutvandringstalen (årlig promille 1881—90 och 1891—1900) för socknarna i Finspångs läns härad och Östergötlands län.*

Källa: Emigrationsutredningen, bil. V, tab. 77, s. 352.

	1881—90	1891—1900	1881—1900
Risinge	9.62	3.88	6.75
Godegård	8.56	4.82	6.69
Vånga	10.09	2.99	6.54
Hällestad	9.41	3.63	6.52
Tjällmo	7.77	3.00	5.39
Regna	4.46	2.90	3.68
Skedevi	2.47	0.91	1.69
Hela länet	8.69	3.39	6.04

* Detta är ett utdrag ur Ulf Ebbessons licenciatahandling *Emigration från en bruksbygd i Östergötland* (1967). Avhandlingen är en s.k. case study och den ger den näringsgeografiska och befolkningsmässiga bakgrunden till utvandringen från Finspång. Utöver emigrationens omfattning, förlopp och struktur behandlas också påverkan till utvandring genom de s.k. amerikabreven och lokaltidningarnas artiklar om Amerika. Avhandlingen finns tillgänglig på Finspångs bibliotek. (Red:s anm.)

¹ Emigrationsutredningen, Betänkandet, s. 274.

² Ibid., bil. V, tab. 70, s. 180.

Med hjälp av uppgifterna i de s.k. sockentabellerna i Emigrationsutredningen kan utvandringen från Risinge jämföras med utvandringen från övriga socknar i häradet under 1800-talets två sista decennier. Vånga och Risinge hade de högsta utvandringstalen under 1880-talet. Under 1800-talets sista decennium svarade Godegård och Risinge för de högsta utvandringstalen. Om man ser till utvandringen åren 1881—1900 var den högst från Risinge, och något lägre från Godegård, Vånga och Hällestad. Regna och Skedevi hade svag utvandring i förhållande till Risinge. En jämförelse med utvandringen från Östergötland åren 1881—1900 visar att Risinge, Godegård, Vånga och Hällestad låg över genomsnittet för länet.

Emigrationen från Risinge

En genomgång av utflyttningslängderna från 1841 och framåt visar att utvandringen från Risinge började 1868. Ett fall av tidigare utvandring har dock noterats. Det var två pojkar i tioårsåldern, som emigrerade på sommaren 1865.³ De var bröder och bodde några år i Risinge hos en släkting efter faderns död. De utvandrade tillsammans med sin mor, som bodde på annan ort. Denna utvandring var en enstaka företeelse, troligen helt utan samband med den följande.

Tab. 2: *Totala utvandringen till Amerika från Risinge, Östergötlands län och Sverige åren 1868—93 i promille av medelfolkmängden per år.*

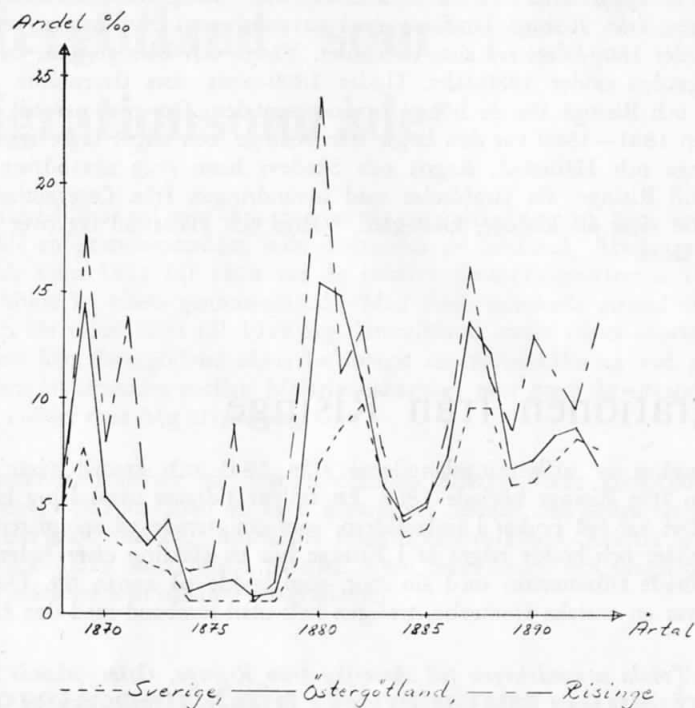
Källor: Utflyttningslängder för Risinge församling. SOS, Befolkningsstatistik. Historisk statistik, Befolkning.

Åren	Risinge	Österg. län	Sverige
1868—70	10.2	9.8	5.5
1871—75	4.9	2.8	2.0
1876—80	8.9	4.8	2.5
1886—90	11.5	9.5	7.5
1891—93	11.7	8.0	7.9

Av tabellen framgår att emigrationen hade ett ganska likartat förlopp i de tre områdena under den epok i emigrationens historia som undersökningen omfattar.

Diagrammet visar utvecklingen år från år. Kurvorna för Östergötlands län och Sverige visar en markerad samvariation. Risinge hade en betydligt intensivare utvandring än kontrollområdena, och under några år avviker utvandringstalen från det gängse mönstret.

³ Utflyttningslängd för Risinge församling, 1861—70, Husförhörslängd för Risinge församling, 1861—65.

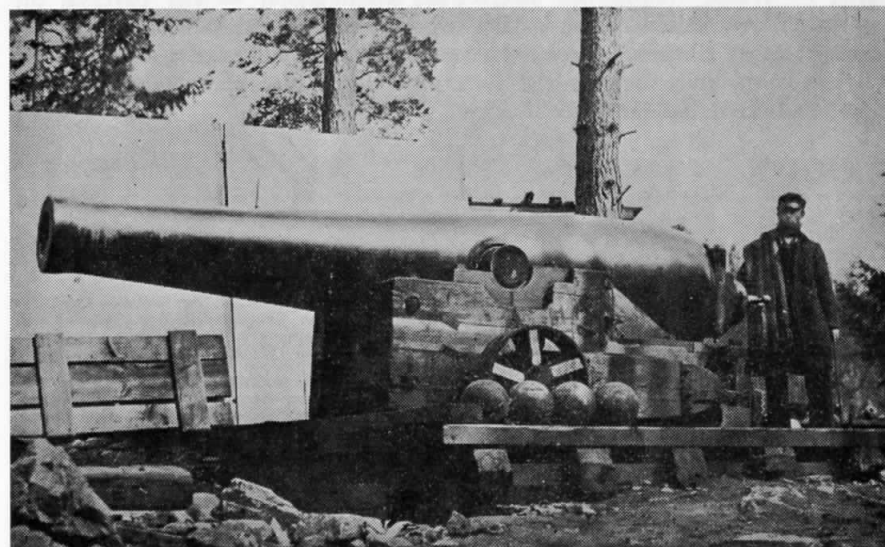
I det inledande skedet, 1868—70 och särskilt nödåret 1869, var emigrationen betydligt högre från Risinge och Östergötlands län än riket i dess helhet. Under 1870-talet förbättrades konjunkturerna, det byggdes järnvägar, och emigrationen minskade. De östgötska utvandringssiffrorna låg nu nära rikssiffrorna. Risinge har två markerade toppår under 1870-talet, 1871 och 1876, och avviker därigenom från de andra områdena. Man får inte överdramatisera dessa enstaka toppår. Skiftningarna i utvandringssiffrorna framträder naturligtvis starkare i ett mindre område än i ett större, där talen blir utjämnade.

Det kan vara vanskligt att försöka förklara enstaka toppår i utvandringen, men ett par uppgifter från bruksarkivet kan ge en förklaring till den plötsliga ökningen av antalet emigranter 1876. Lönerna sjönk något från 1875 till 1877. Den tidigare rådande högkonjunkturen i järnbranschen bröts i slutet av 1875. Åtskilligt tyder följaktligen på att en tillfällig kris vid bruket resulterade i denna ökning av antalet emigranter just 1876. Dräng- och piglönerna i Östergötlands län låg på en jämn nivå i mitten av 1870-talet. Nästan hälften, 47 procent av emigranterna 1876 var arbetare på bruket och deras familjer, vilket var betydligt mer än normalt. Som jämförelse kan nämnas att i genomsnitt tillhörde 34 procent av utvandarna bruksfamiljerna. Många var ju också indirekt beroende av bruksrörelsen.

Toppåret 1871 förbryllar något med tanke på att bruksrörelsen fortfarande gick bra och att dräng- och piglönerna steg mycket kraftigt i Östergötland det året.⁴ Den höga noteringen 1871 tycks emellertid delvis vara en följdföreteelse till den starka utvandringen 1869. 22 av de 75 emigranterna, d.v.s. 29 procent följde efter familjemedlemmar som hade utvandrat 1869, däribland fem "amerikaänkor" med barn. I ett senare kapitel skall visas att ett intervall på två år var mycket vanligt, när familjemedlemmar följde efter tidigare utvandrare. Det innebär att ett år med mycket hög utvandring kunde följas av ett utvandringsår två år senare med många emigranter som följde efter tidigare utvandrade familjemedlemmar. Denna iakttagelse gäller inte för länet.

De högsta utvandringstalen uppnådde Östergötlands län och Sverige 1880 respektivet 1887. Det största utvandringsåret för Risinge var 1880. Därefter minskade utvandringen för att öka igen först 1885. Två år efter den stora utvandringen 1880 inträffade ett tillfälligt avbrott i de sjunkande utvandringstalen. En närmare granskning av de 80 utvandarna 1882 har visat att 14 procent av dem hade föräldrar eller syskon som utvandrat 1880. Dessa höga procenttal är ovanliga. Som regel låg andelen efterföljande familjemedlemmar under fem procent. Den intressanta tendensen står sig inte för det tredje och sista toppåret 1887. Över hundra emigranter lämnade församlingen 1887. Två år senare var bara normala 4 procent av de 52 utvandarna efterföljande familjemedlemmar.

⁴ Jfr Norman, l.c. avhandling, s. 72 och diagram 11. Emigrationen från Karlskoga med Bofors var hög 1871—72, trots goda konjunkturer.

Kanon från Finspång omkr. 1870 — personen okänd.
(Ur E. Larssons bildsamling).

Utvandringen kulminerade under 1880-talet med dess jordbrukskris. I början och slutet av årtiondet hade Östergötlands län högre utvandring än riket, och Risinges utvandringstal låg i sin tur över länets. I mitten av det "klassiska" utvandringsdecenniet var utvandringen påfallande likartad i de tre områdena. Den extremt höga utvandringen under 1880 i Risinge, som föregicks av hög utvandring också under 1879, berodde på de dåliga konjunkturerna inom järnhanteringen⁵ och den förlorade kanonbeställningen.* Åren 1879 och 1880 utvandrade arbetarna på bruket och medlemmar av deras familjer i stora skaror, 67 procent av de 61 utvandarna 1879 hade anknytning till bruket, och 1880 var 86 av de 143 utvandarna, d.v.s. 60 procent, bruksanställda eller medlemmar av deras familjer. Dessa höga procenttal skall jämföras med den genomsnittliga utvandringen från bruksfamiljerna på 34 procent. Det stora antalet utvandrare i slutet av 1880-talet och speciellt 1887 får sättas i samband med de låga lönerna inom jordbruket och lönesänkningar vid bruket.

Under det avslutande skedet, 1891—93, låg länets utvandringstal nära riksmedel-talet. Risinge hade fortfarande hög utvandring, vilket får sättas i samband med brukets försämrade läge i början av 1890-talet. Källmaterialet sviker delvis för dessa år, men åtskilligt har dock framkommit som tyder på svåra år för bruket. Det var bl.a. en stor besvikelse att Nobel⁶ inte tog hand om bruket, och framför allt talar den stora auktionen sitt tydliga språk. Efter 1893 sjönk utvandrings-siffrorna kraftigt i samtliga områden på grund av de dåliga tiderna i Amerika.

Undersökningen har visat att emigrationen haft ett likartat förlopp i de tre områdena så när som på några avvikelser under enstaka år. Generellt verkande krafter — främst svenska och amerikanska konjunkturer — har påverkat utvandringen. Avvikelse, som gäller Risinge, visar att det inte räcker att betrakta enbart de allmänna svenska och amerikanska konjunkturerna, om man vill analysera konjunkturernas betydelse för utvandringen. Man måste även ta hänsyn till de lokala konjunkturerna.

Ulf Ebbesson

⁵ Flera undersökningar vid Avdelningen för amerikansk historia visar att det kritiska läget för metallbranschen kring 1880 medförde hög utvandring. Carlsson, *Emigrationen från Småland och Öland 1861—1930*, s. 50 och tab. 1 s. 46. Nilsson, *lic.avhandling*, s. 82 ff. och fig. 9 s. 81. Norman, *lic.avhandling*, s. 72 och diagram 11.

* Det talas om en förlorad kanonbeställning och en auktion i avsnittet. Bakgrunden var den att det svenska tackjärnets rangställning började komma i fara i mitten av 1800-talet. Kraven på artilleripjäsernas eldverkan — och därmed kanongodsets hållfasthet — stegrades då pansar började användas till skydd för örlogsfartyg och kustbefästningar. För Finspångs del blev det ödesdigert att brukets ägare, Carl Ekman, inte snabbt nog tillägnade sig martinprocessen, som används vid ståltillverkning. I samband med en stor kanonbeställning till den svenska armén föll des dödsdomen över den svenska fältkanonen av tackjärn — Finspångs stolthet. Den omfattande beställningen gick till Krupp nere i Tyskland, som levererade ett stort antal pjäser till Sverige under åren 1879—1882.

⁶ Alfred Nobel besökte Finspång i början av 1890-talet. Carl Ekman var angelägen att sälja sitt företag, men det blev ingen affär, eftersom Nobel ansåg att anläggningarna i Finspång var alltför gammalmodiga. Därmed var Finspångs öde som kanonindustri beseglat. År 1895 måste brukspatron Ekman hålla en uppmärksam auktion för att få rörligt kapital. Finspång övergick till att bli ett diversebruk.

*På stigen går jag genom skogens sal
och när den första halvt förfallna grinden.
Jag öppnar den och står framför en dal
där björkens hängen vajar lojt för vinden.*

*Jag vandrar sakta mot den andra grinden
och njuter bagens gröna blomsterdoft.
Det växer vit konvalje under linden
som lutar sig mot ladans gistna loft.*

*Den tredje låga grinden når jag sedan
och ser snart än som träden varsamt gömt
Nu mellan träden stugan skymtar redan*

*den sjunger rödfärgsmjukt om allt jag glömt
och bort försvinner smärtan sorgen ledan
bär finns nu allt vad jag har önskat, drömt.*

Elsa Christina Ek

Utdrag ur samtal med Per Johan Åström år 1926

Förr torparen Per Johan Åström i Koltorpet vid Getsjöns södra strand i Risinge nära östra gränsen visade sig vara en av de bästa meddelare, som jag* påträffat. Han föddes den 11 november 1842 i Sjönäs, en gård ett stycke norr ut, där hans fader Anders Gustaf Åström var fördräng. Denne fick sedan odla upp sig ett stycke mark halvannan km nordöst ut från Sjönäs uppe i skogen och byggde sig en stuga där. Stället kallades Åskogen, och Åström fick ha det skattefritt under tre år. Efter sin fader innehade vår meddelare P.J. Åström detta ställe under 18 år från omkring år 1868. Sedan arrenderade han Koltorpet under 28 år och har sedan haft sin bostad på kammaren därstädes samt lite andra förmåner. Han försörjer sig genom att göra korgar och såll samt har dessutom en hopsparad summa på banken att lita till, så att han och hans Karolina reda sig nog. Då Åström alltid bott i dessa mera undangömda skogstrakter har han ej fått sin föreställningsvärd så mycket uppblandad av intryck utifrån, vadan hans folkminnen ha så ursprunglig prägel och för orten säregna, som det är möjligt att påträffa. Han befanns hava ett utmärkt minne och klar tankegång. På ett mycket rättframt sätt besvarade han mina frågor och berättade vad han hört och sett. Kort sagt. Gubben Åström var en utmärkt god meddelare.

* Jag, är här upptecknaren, Gustav Olsson, som sommaren 1926 på uppdrag av Svensk Folkmålsundersökning i Uppsala skrev ned dessa uppgifter. (Red:s anm.)

Getsjötorp i våra dagar. (Foto: Stig Karlsson)

Om Koltorpet

Koltorpet eller Getsjötorp, som det också nämnes, skall enligt Åström vara satt i mantal och ej lydande under någon gård. Det skall från början vara utbrutet ur gården Bondesätters ägor såsom en uppröjning i skogen. Skall ha varit ett spinnaretorp (boställe för en spinnare) vid Rodga forna segelväveri. Men det är länge sen. Tillhörde Stjärnvik i Risinge, sedan kom det under Finspång och nu till Fiskeby bruk liksom stora delar av denna och angränsande socknar. En Nils Larsson var torpare här.

"Dvärgar"

kallades ett sorts små pysslingar i bergskrevorna. Det var ett folkslag, som rådde om marken före oss, men det slags folk, som finns nu, var kraftigare och jagade undan "dvägrer" (sing. "dvägre", "dvägren"), och de måste dra sig undan till skogs- och bergstrakter. Folk kunde ibland få se dem där och trodde, att det var bergtroll. De gjorde inget illa.

Jättarna

voro osams i bland och kastade stora stenblock på varandra. En gång fick en jättekäring syn på en "dvägre" och tog upp den med oxen och årder i förklädet. Gick hem och visade det för gubben, men han sade: "Släpp du di där, för sånna ska besitte jorden ätter äss." Käringen hade kallat det maskar, som hon hittat.

Gastar

När någon trodde sig ha kommit fram för en gast och blivit gastkramad, skulle han mäta dörren hörnvis med armarna d.v.s. sträcka ut armarna hörnvis i dörröppningen, spotta i dörren samt släppa eldglöd mellan skjortan och bara kroppen. Sen fick ingen öppna den dörren den kvällen, så vart den sjuke snart bra igen.

Trollkäringen och flickan

Vid Sjösetter här i Risinge ska förr ha funnits en trollkäring, som även lärt upp sin dotter. En gång kom en västgöteknalle dit och fick kvarter över natten. På morgonen sa flickan. "Va ska vi ge'n te frukost". "Dä blir nog väl mä dä", sa modern, "du får mjölka Kolsta tjur". (Kolsta är en herrgård i Risinge). Satte så in en kniv i en kubb, och flickan mjölkade. "Nu ä snart tjurn dö" sa hon om en stund. Men modern lät henne mjölka ännu en stund. Då föll kniven ur kubben, och tjuren sades vara död. När knallen fick höra allt det här, ville han inte ha någon frukost utan skyndade till Kolstad. Där var tjuren mycket riktigt död. Nu tog man hand om den fördärvade flickan. Hon fördes till Kolstad och sattes på prov, om hon verkligen kunde trolla. Hon tillfrågades, om hon kunde stanna oxarna, som arbetade i åkern. Det kunde hon. Alla oxparen stannade utom ett, för det hade "flägränn" i oket. Nästa prov blev, om hon kunde "sätta ut blåsevär". Då tog flickan en tråd, och på den gjorde hon flera knutar, som hon löste upp en och en. Det började blåsa värre och värre. De sista knutarna ville hon inte lösa upp. Man frågade varför. "Nej, för då far taka å husa". Flickan troddes dessutom ha stått vid Kolstad och skjutit ihjäl hästen för dess ägare, som (jämte

hästen) var ända borta i Finland. Nu ansågs flickan oförfädd och ådrades ihjäl. Modern, som lärt henne, tog man fast och stoppade in i en spiktunna, som rullades utför Riskastebacken norr om byn Lämmetorp. Sen brändes käringen.

Påskveckans

dagarna hade var sitt namn. Häromkring sade man: grå måndan, vite tisdan, dymmelonsdan, skärtorsdan, långfredan och stumpelördan.

Långfredagen

skulle man inte dricka mjölk, för då vart man så törstig under den kommande sommaren. Inte heller fick man äta kött då. Och inte fick man lägga sig och vila under dagens lopp, för att frälsaren hängts på den dagen.

Det kunde hända de hade långfredagsris. Någon flicka, som stal sig upp ur bädden före en annan basade på den sovande med riset.

Dymmelonsdagens

morgon skulle de vara uppe, innan solen gick upp och rita kors av tjära över ladugårdsdörren och kasta något av dymmeldyngan upp på väggen över dörren.

Majeldar

På "Valbersmässeaften" samlades ungdomen på höga berg, drogo samman bränsle och eldade. De skulle även skrika och skjuta för att skrämja bort vargarna. Sen det brunnit ut, drog skaran till någon gård, där det vart dans. Dit brukade även medföras mat och brännvin.

Här i östra Risinge hade man "Valbersmässebärj" norr om stället Getbron. (Getbron ligger strax öster om Lämmetorps forna soldattorp) samt bland annat vid byn Hulta. Häromkring gingo de mycket till ett berg öster ut från stället Buttbro men i Simonstorps socken.

Torpet Getbron. (Foto: Stig Karlsson)

För en del år sen brukade de även dra ihop ett bål på Finnholmen ute i Getsjön, och ungdomen dansade vid Sjönäs.

I min ungdom så brukade pojkarna samlas om kvällarna före och om söndagen före och dra samman till bålet. En stång uppsattes med en tjärtunna i toppen. Själva bålet hade "tyre" (fet tallved) inuti och helst torrt skräp och ris utanpå. Så tändes bålet om Valbersmässekvällen, och när det tagit fart, var det att ta sig en sup, skrika och skjuta. Flickorna voro inte så ofta med vid själva elden, men väl vid dansen, som efteråt följde.

Första maj

borde man dricka mörk ur benen genom att tära brännvin och ägg. En del hade för sig att släppa ut djuren första gången första maj, hurudant vädret än var.

Midsommar

Midsommarnatten trodde de, det föll "häningsdag" (honungsdag). Inga kläder, som voro vita, fingo hänga ute den natten, ty då blevo de fläckiga av den där daggen.

I hemmen satte man midsommarraftonen in lövruskor i hörnen av stugan samt strödde asplöv på golvet, så det vart skylt.

Lucia

Den, som kom sist ur säng luciamorgonen, kallades "lusa".

Den morgonen skulle alla gå upp tidigt. De sa, det skulle ätas sju frukostar till dager.

Tröskan skulle vara slut vid Lucia.

Lutfisken lades i blöt Lucia. Den skulle ligga tre dagar i vatten, tre dagar i aska och kalk och tre dagar i vatten igen för att dra ur.

Julkrona

Förr hade de inte julgran utan en krona av trä. Det var en stolpe på fot med en, två eller fem kors över varandra mindre och mindre. Denna krona kläddes med papper, och ljus sattes i håll i korsarmarna.

Julgran

började vi ha här vid Koltorpet på 80-talet, men ute i socknen hade de förr. För ingången av stugorna sattes upp enbuskar, och enris ströddes på golven till jul.

"Raggekäringer"

kalla de gummorna, som från landsbygden förde in till Norrköping säckar med klippt barr och sålde till jul. Det var en och gran.

Julmaten

"Påris" kallades svinmagen, som fylldes med gryn (korn) och brunstektes och kom på bordet julafton och juldagen. Lutfisk och vit gröt hörde till även i min ungdom samt hembryggt dricka.

Vid gården Sjönäs här norrut bakades till jul en s.k. juloxe, en lång kuse av limpebröd med två horn i en ände böjda uppåt och utåt. Det var på 50- och 60-talen. Bonden var från Skedevi socken.

Julottan

Det var vanligt, att karlarna hade en flaska brännvin med sig åt kyrkan julottan. En del togs på bort- och en del på hemvägen.

När de kom hem, skulle de inte ta av sig rocken en gång, förrän de tog sig en glöggsup.

Julens slut

20:e dag Knut ansågs julen slut, och den kördes ut. "Då va då te ta te hälkaka, kälstaka å blaggarna-skjorta, sa di." (D.v.s. taga till användning igen hållkakans grovbröd och den grova blångarna-skjortan samt börja med kolkörningen). Då veckorna nu ej längre avbröts av helgdagar, kallades de "oxevickera", för att de gingo saktare än de "små" veckorna vid och efter jul.

Kyndelmässan kallades "Lill-jul".

Väderleksmärkena

"Noaks skepp" kallas en molnbildning på himmelen av strimmor, som bilda en figur, som är bredare åt mitten och smalare åt ändarna. När den figuren ställer sig tvärs över strömmarna här (öster-väster) så blir det torka, men ställer den sig "ännemä" (längs med) strömmarna, blir det vått. Detta gäller sommartiden.

Vargarna

På Häradstorps skog nordöst ut här i socknen nära Abborregölen ej långt från gränsen mot Simonstorps socken hade vargar sitt tillhåll. Man lyckades fånga ungarna en gång och hängde upp dem i korgar i träden. När de skreko, kom honan fram. Hon sköts. Det var före min tid.

När jag var 13 år, hjälpte jag till med att barka timmer i skogen nordöst ut från Sjönäs. Då strök det förbi två vargar. Det var på våren.

Sädesärlan

Så långt föremål man håller i händerna, när man får syn på den första sädesärlan, så långt blir linet det året.

Lin skall sås Urbanus, sist av alla utsäden.

Kreatur

När djuren först släpptes i vall om våren, skulle de gå över stål, för då bevarades de för trolltyg under sommaren och blevo inte ofärdiga.

När de kommo hem med ett nyköpt kreatur, skulle det först botas "från te flöje" (från ovanan att hoppa över stängslen olovligt). För detta ändamål leddes det över rinnande vatten, och vatten östes på benen av djuret, och i örat på detsamma viskades, att de inte skulle få gå över stängsel, som voro högre än så långt upp på benen som vattnet östes på. Först sedan fick djuret ledas in i ladugården. Ibland ledde man det också kring en jordfast sten innan dess.

Nils Nilsson i Sjönäs högg huvudet av självdöda kalvar på ladugårdströskeln och kastade alltsamman i Getsjön.

Av råmjölkspannkakan skall den nykalvade kon ha en bit jämte bröd, innan någon människa smakar därpå. När sen husfolket äter därav, skola de inte dricka strax, för då tar sig kon för vana att pissa, när hon mjölkas.

Barn

När hustrun fick barn, sa de, att mannen fick ligga i "baggekäften" (-kätten), d.v.s. i en annan säng ensam. När sen ungen döptes, fick mannen en knippa asp-löv i stället för sista rätten. Då sa man: "Då här ska baggen ha".

Det barn, som var född med segerhuva, hade god lycka med sig och kunde stanna vådeld.

Kom en främmande person in på ett ställe, där de fått barn, och det inte var döpt än, skulle han gå till spisen, röra ett slag i askan eller ta i ett glöd, innan han sade något annat än en hälsning eller tittade på barnet.

I barnets första badvatten skulle läggas glöd.

Lyte får barnet i moderlivet vid halva havandetiden, då det kvicknar och får liv.

När de döpte barn förr, hade de alltid både ett gift par och ett ogift till faddrar.

Det kallades gammal- och ungfaddrar.

Ända tills barnet döptes, skulle det ha stål i kläderna, annars kunde trollen byta bort det och lägga dit någon av sina ungar i stället.

Bortbytingar

kallades sådana trollungar, som först inte gick att skilja från vanliga. På ett ställe hade de en sådan bortbyting. Han låg jämt, växte inget, fast han åt, men var stum som en fisk. Någon lärde folket att koka gröt i ett äggskal och ge honom. Då kunde han tala: "Ja ha leve mä sju ekskoge ha vuxe äpp å sju ruttne ner, men aldri ha ja sitt, att di kockt gröt i ett äggskal förr". Så reste bortbytingen, och de blevo av med det trollet.

Mylingar

"Mylinge" vart de barn förvandlade till, som dödades av mödrarna, innan de döptes, och grävdes ner var som helst. Dessa mylingar huserade sen i den backen och gjorde rackartyg för folk. De voro mycket små.

Maran

En flicka plågades av maran om nätterna, så hon sprang upp, klädde av sig och skrek: "Ujeuj, du länge mor". Ingen annan kunde se maran. En skomakare fridde henne från detta spöke genom att slå flickan i ändan med lästen, så hon vaknade.

Gastar

vart det av människor, som gingo igen efter döden. Det var hemska spöken. När jag var liten pys, var det en gast vid Vistinge brygga här i Risinge. Min bror och en dräng fingo se honom. Det var som en hund med mycket stora ögon. Drängen skrek till: "Dä va mäj en faen te ha store öga". Hunden försvann, men drängen vart mycket sjuk.

Självspillingar

De, som togo livet av sig själva, kallades här "livspillinge". De fingo förr begravas bara på den norra sidan av kyrkogården i Risinge, och prästen läste: Jesus Kristus *din* frälsare . . . i stället för *vår* vid vanliga lik.

Skam

Skam var ute och gick. Då började det regna. Skam satte sig på en grindstolpe. "Dä dugger", sa han. Det var en smedja i närheten. När smeden fick syn på den, som satt på stolpen, smög han sig ut och slog honom i skallen med släggan. Då sa Skam: "Dä kommer store dräpe iblann (droppar), men skallen höll". Skam skulle ha en kvinna, som hette Sirsle till fästmö. Hon var inte så värst rar, men Skam kunde inte begära bättre. Han ville ge henne ett par skor men vågade inte gå ända fram till henne utan trädde skorna på en lång stång, som han räckte fram dem på. Så sa han: "Ja känner dä j Sirsle, men ja köper dä j inte". Skam har gråtit två gånger. Första gången var det, när han skulle smida hästskosöm av hår. Dessa voro knottriga förut, och de blevo det ännu mer, när han höll dem för elden. Det ville inte gå att smida, och Skam grät däröver. Andra gången var det, när han vart befalld att bära en mängd staver på axlarna. Stavrarna "strickle säj", d.v.s. foro åt alla håll, så det blev så besvärligt att bära. Då grät Skam igen.

Kaffet

Åström var sju år, när de förde kaffet första gången till den bygden. Det var en handlare "Karamell-Johannes", som kom med det. Han drog omkring med lite kaffe, socker och karameller, som han bytte till sig lump för. Karingarna vart tokiga i kaffet, så affärerna gingo nog bra för gubben. Bönorna krossades först med butäljer, och så koktes de i bläckpannor. Sen kom de upp med järnmortlar att stöta sönder de där bönorna i.

Aurora

var en kvinna, som ska ha varit gift med bergmästaren vid Finspång. Hon fick barn vid de där ekarna, som det hänger järntavlor i.

Öknamn

hade de olika socknarnas innebyggare på varandra och har väl än. Jag har hört. Risinge ris, Hällste (Hällestads) klampar, Regna kalve (kalvar), Skäve lappe (Skedevi lappar), Vingåkers vargar. Dessutom hörde jag benämningar på folket vid herregårdarna i Eneby: Ringsta gryn, Grimsta svin och Svärtinge skinn.

Visa

För omkring 40 år sedan hade de en visa om folket här på ställena vid Getsjön. Jag tror det var en Karl Johan Persson, som gjorde den visan. Däri stod bl.a.:

"Ve Sjönäs där börjer dä dages,
ve Kärtärpet säver (sover) di än
å Jytten han springer å jager,
å butbrorn han åker i fläng."

Kärtärpet är lika med Koltorpet. "Jytten" avser en skraddare som kallades Jytt (liten), som bodde vid Getnäs. Hette Adolf Karlsson. Han tog upp sig lite gammal åker på Finnholmen i Getsjön, där han hade lite sådd. "Butbrorn" var den som bodde vid torpet Buttbro nordost om gården Sjönäs.

Ordstäv

"Dä ä lite, säm granner (stör, skadar) öget," sa Pärkel, när han fick in en talkkätt i ögat.

"Nu ä dä ute mä dädär", sa käringa, när ho pisse i sållet.

Gustav Olsson

RISNINGS hembygdsförening framför härmed sitt hjärtliga tack till årets bidragsgivare

Stal-Laval Turbin AB

Gränges Aluminium Finspångsverken

Järnbolaget

Finspångs Rörledningsaffär

AB John Fröberg

Erstorps Grus AB

Telleskogs Inramn.- & Leksaksaffär

A.H. Andersson Radio & TV AB

Edqvists Blomsterhandel Eftr.

Franzéns Herrekipering

Tempo AB

Norra Östergötlands Konsumtionsförening

Finspångs Auktionstjänst

Medlemmar 1977

Abenius Erik
Abrahamsson Håkan
Abrahamsson Kuno
Adriansson Gunvor
Agerberg Kjell
Ahldin Gerd
Ainerfors Gösta
Alm Gertrud
Andersson Alex
Andersson Anna Stina
Andersson Anders
Andersson Anton
Andersson B
Andersson Birger
Andersson Gustav
Andersson Göran
Andersson Hans
Andersson Henry
Andersson Jenny
Andersson Lennart
Andersson Olle
Andersson Torsten
Andersson Ulf
Andersson Uno
André Elisabets
Annerud Nils
Arvidsson Sven
Auroraringen
Axelsson Axel
Backman Carin
Bagge Torsten W
Bek Knud
Bengtsson Jan
Bergholm Eivor o. K-G
Berglund Ingemar
Bergsten Karl-Erik
Bergström Göran
Bergström Holger
Bertne Sten
Billermark Ove
Björk Bengt G
Björk Holger
Björnell Elisabets
Björnsson S
Blomberg Ivar
Blomberg Lars
Blomqvist Torsten
Blomqvist Ulla-Britta
Bodling Christer
Borgefors Axel
Boström Gösta
Brandin Åke
Bäck Rosa o. Birger
Carlinger Svea
Carsbrant Bo

Christensen Elsa
Christianson Anna-Karin
Dahlqvist Rudolf
Dahlström Margareta
Davidsson Folke
Davidsson Sven
Drott John
Edin Enar
Edqvist Gustaf
Edqvist Ragnar
Ekberg Bertil
Ekberg Siv
Eklund Axel
Ekelund Lotty
Eklöv Einar
Eklöv Evald
Ekström L
Ekström Gertrud
o. Hans-Erik
von Etern Gösta
Ellmark Lars
Eloff Sonja
Enarsson Yngve
Engberg Marianne
Engström Karl
Engvall Henning
Enqvist Bernhard
Eriksson Almar
Ericsson Bror
Eriksson Börje
Eriksson David
Eriksson Ellen
Eriksson Erik Olov
Eriksson Evert
Eriksson Göran
Eriksson Hans-Olov
Eriksson Helge
Ericsson Inga
Eriksson Jan-Erik
Eriksson Margot
Eriksson Stig
Eriksson Sven
Eriksson Sölve
Eriksson Ulla
Erlandsson Karin
Eskilsson Lars-Erik
Erstorps Grus
de Faire Per
Finspångs Bibliotek
Folkesson Ulf
Folkestad Gösta
Forsman Peter
Fransson Gurli
Fransson Helge
Freij Marianne

Friman Harry
Bergström-Friman Nina
AB John Fröberg
Fröberg Rolf
Fröberg Stig
Fält Sören
Gardell Gunvor
Gerdtam Elsa
Gerward Ingrid
Good Stig
Grennäs Erik
Grönqvist K G
Gunnarsson Sven
Gustavsson Barbro
Gustafsson Folke
Gustavsson Ingvar
Gustavsson Märta
Gustavsson Nils-Inge
Gustafsson Oskar
Gustavsson Urban
Gustavsson Vetsera o. Folke
Göransson Nils
Göthberg Oskar
Hagstedt Ann-Britta
Hagström Peter
Hagström Ulla o. Britta
Harling Oskar
Hedén Gösta T:son
Hedin Birger
Hellqvist Axel
Henell Folke
Hermansson Birgit
Hertin Birgitta
Hildemar Stig
Hjertqvist Karl-Erik
Hjertqvist Gustav
Hoffman Harry
Holmlund Erling
Honkasalo Kirsti
Håkansson Enar
Härdin Carl
Isaksson Börje
Isaksson Tore
Jakobsson Viggo
Jandér Janet
Jansson Axel
Jansson Barbro
Jansson Gustav
Jansson Lasse
Jarne Gösta
Johannesson Leif
Johansson Arne
Johansson Axel
Johansson Carl
Johansson Evert o. Lilly

Johansson Gudrun
 Johansson Henry
 Johansson Karl Daniel
 Johansson K G
 Johansson Lars Olov
 Johansson Lisa
 Johansson Sven
 Johansson Ragnar
 Johansson Rune
 Johansson Sven
 Johnsson Kerstin
 Jonasson Irène
 Jonsson Herbert
 Kalmelid Ivar
 Karlberg Ivar
 Karlsson Axel
 Karlsson Birgitta

 Karlsson Elisabeth
 Carlsson Evert

 Carlsson Gunnar
 Karlsson Gustav
 Carlsson Henry
 Karlsson Ingegerd o. Evert
 Karlsson Marianne
 Karlsson Marina
 Karlsson Siv
 Carlsson Sven-Olov
 Karlsson Uno
 Karlsson Yngve
 Karlsson Åke
 Carlsson Östen
 Karnros Olov
 Kernby Arne
 Kinnander A
 Kjellberg Leif
 Kjellgren Karin
 Kolsberg Gudrun
 Kårefjord John
 Källgren Folke
 Källman Oscar
 Lagergren Evy
 Lagerström Alfrid
 Lantz Ingvar
 Larsen Björn
 Larsson Bo
 Larsson Carl
 Larsson Einar
 Larsson Jenny
 Larsson Karl-Erik
 Larsson Lars Evert
 Larsson Rut
 Larsson Valborg
 Larsson Åke
 Lewenhaupt Mauritz
 Lif Svea
 Liman Marika
 Lind Per-Erik
 Lindberg Ebba

Lindén Sylvia
 Lindholm Gösta
 Lindqvist Judit
 Lindstrand Erik o. Kerstin
 Lindström Anita
 Lindström Bror
 Lindvall Arild
 Lindvall Göran
 Lindvall Runo
 Lindvall Torild
 Ljungberg Ragnhild
 Lohrart Maj-Lis
 Lundell Elisabet
 Lundin Sven-Olov
 Lundstedt Solweig
 Lönnberg Bo
 Lönnberg Brita
 Lönnberg Gunnar
 o. Susanna
 Magnusson Bengt
 Magnusson Bertil
 Magnusson Gunnar
 Malmlov Anders
 Malvikar Guy
 Melvinger Olof
 Moberg Bengt
 Molander Göran
 Mondschein Leo
 Månsson Erland
 Mörner Hans
 Narbrink Sven
 Nielsen Henry
 Nilsson Anna-Kaisa
 Nilsson Birgitta
 Nilsson Greta
 Nilsson Gunnar
 Nilsson Gösta
 Nilsson Inga
 Nilsson Inger
 Nilsson Ingrid
 Nilsson Karl-Erik
 Nilsson Rolf
 Nimrodsson Anders
 Nissen Ulla
 Norberg Inga
 Nordin Sven-Erik
 Norelius Eivor
 Norman Artur
 Norstad Tore
 Olsson Alf
 Olsson Bror
 Olsson Curt Em
 Olsson Erik
 Oskarsson Aron
 Ottosson Olle
 Pegado Elly
 Peltoniemi Pasi
 Persson Birger
 Persson Eva
 Persson Gunnar

Persson Ingrid
 Persson Lennart
 Persson Paul
 Persson Rut
 Persson Sven-Erik
 Pettersson Ada
 Pettersson Evert
 Pettersson Gunnar
 Pettersson Helge
 Pettersson Hugo
 Pettersson Lars-Erik
 Petersson Leif
 Pettersson Rolf
 Pettersson Sten
 Pettersson Stig-Åke
 Pettersson Sven
 Philipsson Sten-Inge
 Pirslin Ing-Marie
 Qvarfordt Bertil
 Qvarfordt Herbert
 Racksäter Hans
 Rahm Karin
 Rahm Mia
 Ramsten Eva
 Ramsten Lars
 Randleff Stig
 Ray Barbro
 Reifner Olof
 Rellholm Hannes
 Remning Ingrid
 Renberg Sonja
 Rendahl Göran
 Rendahl Ingemar
 Renman Anne-Marie
 Rendahl Ingmar
 Ribohn Erik
 Ronnerstam Kjell
 Roos Inger
 Runnerström Bengt Arne
 Sahlén Astrid
 Sandberg Conny
 Sandström Hans
 Sandvall Elis
 Scherlin Brita
 Schilling Eva
 Seger Zaida
 Segerborg Gunnar
 Selsborg Göte
 Sjöblom A-S o. K-E
 Sjöstrand Gunnar
 Sjöström Ingrid
 Sjöström Kjell
 Skoglund Bengt
 Skoglund-Winell Britta
 Skoglund Olof
 Skoglund Stig
 Skuja Lena o. Uldis
 Sköld Anders
 Spjuth Kurt
 Staaf Ingemar

Stenberg Rut
 Stockberg Ellen
 Strand Torsten
 Ståhlberg Eva
 Ståhlberg Olof
 Ståhlhammar John
 Ståhlhammar Karin
 Sundén K-G
 Sundkvist Klas
 Sunnerberg Ragnhild
 Svanström Arne
 Svenson Arne
 Swensson Arvid
 Swensson Ellen
 Swensson Erik
 Swensson Olle
 Syse Bent
 Söderholm Axel
 Tell Stig
 Tengqvist Karin

Teryd Ingrid
 Thelander Carl
 Thorén Marianne
 Thornell Sven
 Thunblad Anders
 Thyr Martin
 Thörnös Lennart
 Tisell Birgit
 Torenfält David
 Torstenfelt Kerstin
 Trudslev Svea
 Turevik Stig
 Valking Gösta
 Wenner Kurt
 Werner Harald
 Westerfors Märi
 Westlund Edvin
 Wickström Bengt
 Wickström Birgitta
 Widell Bertil

Wihlmark Erika
 Wiklund Gudrun
 Wiklund K. E.
 Vincent Åke
 Wårdell Göran
 Yderfors Åke
 Åhammar Knut
 Åhlström Ivan
 Åkesson Jonas
 Åstrand Rune
 Åström Sven-Inge
 Öhrmalm Lennart
 Öhrn Ingemar
 Öhrn Knut
 Österberg Georg
 Österberg Margit
 Österlund Helmer
 Österlund Hildur
 Östinar Erik

— INNEHÅLLSFÖRTECKNING —

Artikel	Författare	Sida
Förord		1
Finspång och Risinge — En översikt över framställda tolkningsförslag	Svante Strandberg	2
Auroraringen — 30 år	Margareta Höglund och Bengt Haraldsson	14
Finspångsrummet		16
Östergötland som emigrationsområde	Ulf Ebbesson	18
Dikt	Elsa Christina Ek	23
Utdrag ur samtal med P. J. Åström år 1926	Gustav Olsson	24
Stora tacktalet		32
Medlemsmatrikel		33

När det gäller...

Böcker

em hos

Jo-Tryck

NG — Tel. 0122/126 37

**Valkommen in till oss
och titta på alla intressanta böcker**

— Böcker att läsa själv och böcker att ge bort i present.
Urvalet är stort: romaner, deckare, memoarer, faktaböcker,
barnböcker, utländsk litteratur ...

GOR FYND I VÅR ÖSTGÖTAHYLLA

FULLSORTERAD PAPPERSAVDELNING
kontorsmaterial, skriv- och räknemaskiner, kontorsmöbler

HOBBY OCH HEMSÖJDSAVDELNINGAR

**FINSPÅNGS
BOKHANDEL**

Telefon 100 48, 109 00

